

ЗИМІВНИКІВСЬКА МЕЗОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Л. Л. Залізняк, І. М. Гавриленко

Стаття присвячена новій мезолітичній культурі лісостепової смуги Лівобережної України. На прикладі матеріалів стоянки В'язівок 4а, докладно розглядається крем'яний інвентар, проблеми хронології та періодизації зимівниківських пам'яток на тлі мезоліту Східної Європи.

Пам'ятки культури відомі в лісостеповій зоні Лівобережної України, Донбасі та Надпоріжжі (рис. 1). Уперше її матеріали були зібрані О. В. Бодяньським на о-ві Сурський у Надпоріжжі¹. На Донеччині О. Ф. Горелик розкопав стоянки Зимівники 2,3², а В. О. Манько — Сабівку³. Стоянка В'язівок 4а була розкопана на Сулі В. І. Непріною, І. М. Гавриленком та В. Ю. Коном⁴. Характерні вироби зимівниківської культури походять із змішаних комплексів, зібраних на Донеччині — Петропавлівка, Крем'яна Гора⁵, в Надпоріжжі — Поповий Мис, о-в Виноградний, Ямбург, Прогон⁶, на Нижньому Дніпрі — Анастасіївка⁷, у гирлі р. Трубіж — Загай¹⁸.

Аналізуючи матеріали розкопок 1979—1980 рр. стоянок Зимівники 1,2,3, О. Ф. Горелик підкреслив культурну специфіку їхнього крем'яного інвентаря, пов'язавши його з чоською культурою Північного Кавказу⁹. Певні аналогії зимівниківським матеріалам він вбачає у пісочнорівській культурі басейну Десни¹⁰. Про південні зв'язки пісочнорівської культури з фінальним палеолітом та мезолітом Лівобережної України писав Л. Л. Залізняк¹¹. Він вбачав певні паралелі зимівниківським матеріалам в усть-камській культурі Поволжя і вказував на участь у їхній генезі фінальнопалеолітичних пам'яток типу Боршево II з сегментоподібними мікролітами¹². Аналізуючи колекцію кременю з Сурського V, Петропавлівки, Виноградного, Зимівників 2,3, Д. Ю. Нужний дійшов висновку, що ці пам'ятки належать до єдиного ранньомезолітичного типу Сурський V¹³. І. М. Гавриленко та В. Ю. Конон¹⁴ віднесли стоянку В'язівок 4а до своєрідного культурного явища, яке складалося у ранньому мезоліті внаслідок контакту пісочнорівської культури з пам'ятками типу Сурський V. Пізніше В. Ю. Конон, вивчаючи матеріали стоянки В'язівок 4а, запропонував нову назву культури — в'язівська і продатував її фінальним палеолітом¹⁵. На жаль, ця цікава, але контроверсійна до позиції інших дослідників мезоліту України точка зору не витримала перевірки фактами.

Крем'яний комплекс спонімної стоянки Зимівники 3 за О. Ф. Гореліком характеризується переважанням відщепів серед заготовок знарядь, технікою твердого відбійника, значними розмірами та грубістю виробів. Домінують одно- та двоплощинні нуклеуси для неправильних пластин та відщепів (рис. 2, 48). Серед мікролітів переважають високі, грубі, симетричні трапеції з увігнутими сторонами (рис. 2, 21—26). Трапляються невеликі трапеції (рис. 2, 28), а також нечисленні середньовисокі трапецієподібні мікроліти (рис. 2,

© Л. Л. ЗАЛІЗНЯК, І. М. ГАВРИЛЕНКО, 1996

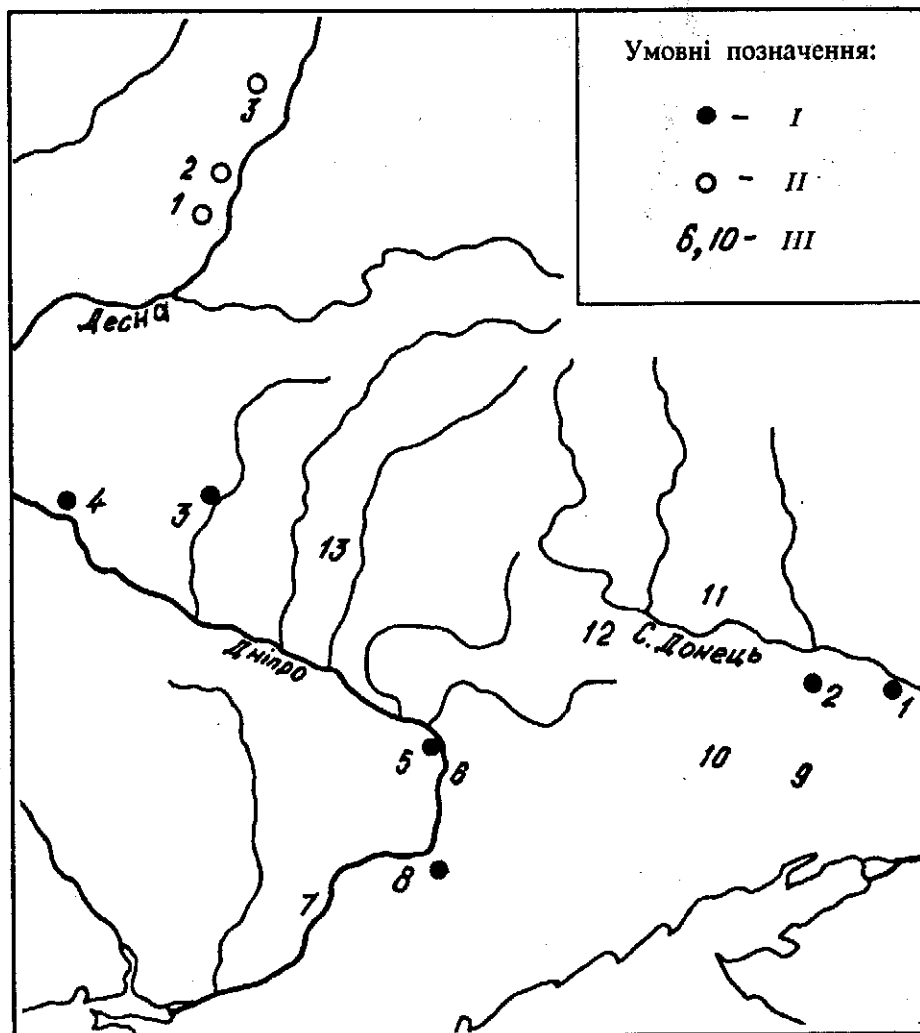

Рис. 1. Карта поширення зимівниківських пам'яток. Умовні знаки: I — стоянки зимівниківської культури: 1 — Зимівники, 2 — Сабівка, 3 — В'язівок 4а, 4 — Загай I, 5 — Ямбург, 6 — Поповий Мис, 7 — Анастасіївка, 8 — Прогон, 9 — Петропавлівка, 10 — Крем'яна Гора, 11 — Зливка, 12 — Петрівська 4а, 10, 28, 13 — Полтава, Біла Гора; II — стоянки пісочнорівської культури: 1 — Грідасово, 2 — Пісочний Рів, 3 — Ком'ягіно; III — знахідки окремих трапецій зимівниківського типу.

27). Сторони трапецій оброблені грубою, крутою, притуплюючою ретушшю, яка наносилась як зі спинки, так і з черевця. Застосовувалася також техніка псевдомікорізіця. Про це свідчать як знахідки псевдомікорізіців (рис. 2, 33), так і характерні злами на кутах трапецій. Знайдені пластини та відщепи зі скошеним крутою ретушшю кінцем (рис. 2, 34, 35), які були напівфабрикатами мікролітів.

Привертають увагу виразні серії різців, пізньопалеолітичного вигляду. Переважають бічні, ретушні різці на неправильних, грубих пластинах, хоча значну роль відіграють кутові (рис. 2, 39—47).

Серед скребачок, яких значно менше ніж різців, переважають кінцеві на відщепі (рис. 2, 29, 30, 38). Невеликою кількістю представлені кінцеві на пластинах (рис. 2, 31, 32) та подвійні (рис. 2, 37). Знайдені поодинокі свердла та грубі, двобічно оббиті сокири¹⁶.

Зимівниківські комплекси Сабівка, Зимівники 2,3 загалом мають пізньопалеолітичний вигляд. Це враження складається через грубість, значні розмі-

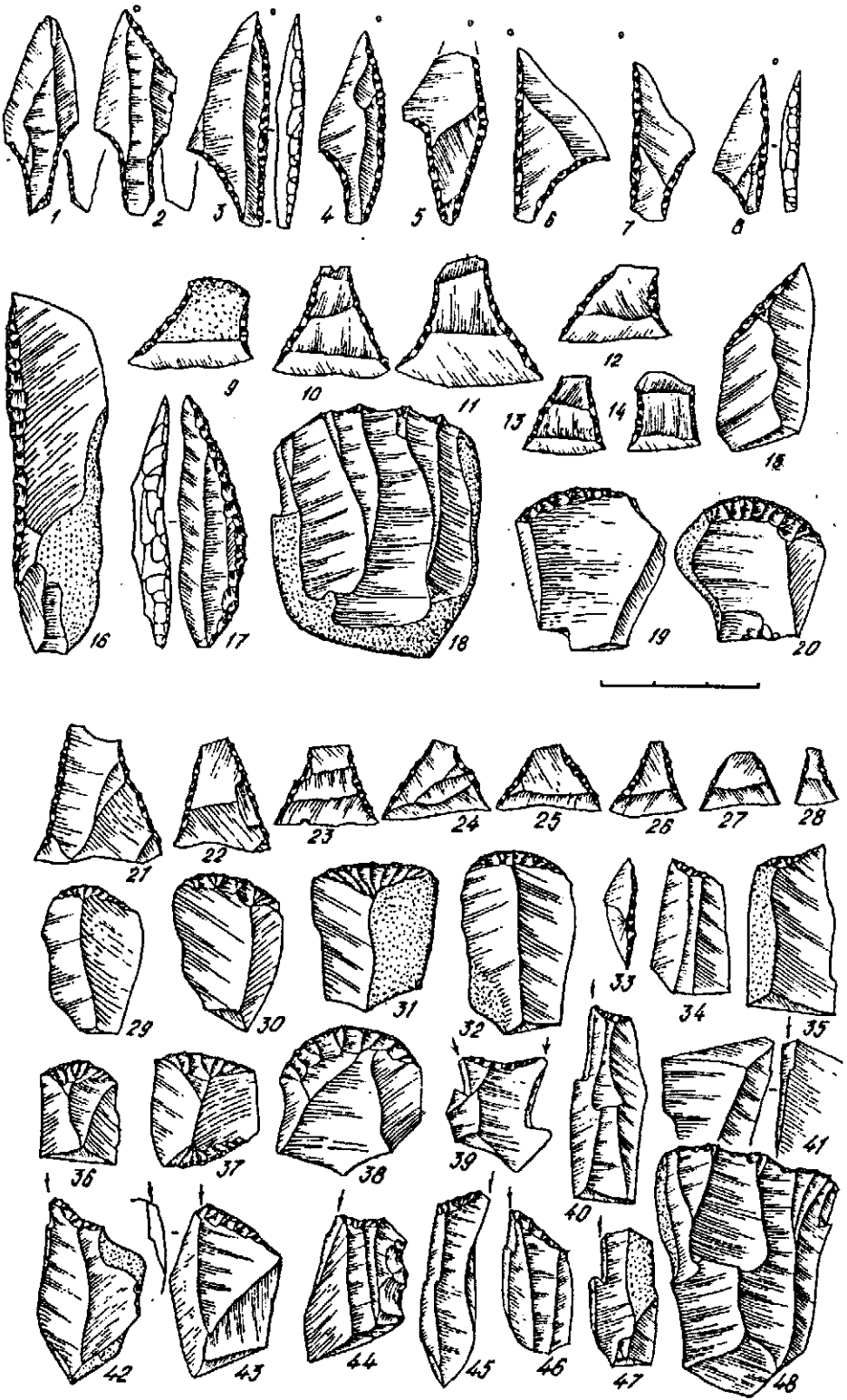

Рис. 2. Крем'яний інвентар стоянок Пісочний Рів (1—20) та Зимівники (21—48).

ри виробів, відщеповість індустрії, нуклеуси, різці та скребачки пізньопалеолітичних типів. Слід зазначити, що у колесцях зі стоянок Зимівники 2 та 3 є невелика пізньомезолітична домішка мікролітичних матеріалів типу Платівський Став. Вона дала підстави О. Ф. Горсліку вважати, що зимівниківська культура має пізньомезолітичний етап розвитку¹⁷.

Ці архаїчного вигляду комплекси, на нашу думку, утворюють в межах зимівниківської культури своєрідний сабівський тип пам'яток, що швидше за все датуються Дріасом III, Пресборсалом. Північніше в лісостеповому Лівобережжі відомі дещо пізніші зимівниківські пам'ятки типу В'язівок 4а, які вірогідно датуються Борсалом. Вперше ці матеріали були відкриті А. П. Савчуком у гирлі р. Трубіж на стоянці Загай 1¹⁸. Вони виглядають менш архаїчно ніж сабівські, бо скребачки та різці комплексів в'язівківського типу мають виразний мезолітичний вигляд. Вони виготовлялися не з пластин з нерегулярною пізньопалеолітичною огранкою, як на стоянках Сабівка та Зимівники 2,3, а з невеликих відщепів кременю. Особливо виразні матеріали цього типу були отримані в процесі розкопок стоянки В'язівок 4а під Лубнами.

Стоянка розташована на невисокому підвищенні заплави правого берега р. Сніпород за 2 км на південь від кутка Підгора с. В'язівок Лубенського р-ну на Полтавщині. Відкрита 1983 р. І. М. Гавриленком. Ним же 1984 р. в процесі шурфування пам'ятки відкрито рештки мезолітичного житла, яке наступного року розкопали В. І. Непріна та О. Б. Супруненко¹⁹. 1988 р. В. І. Непріною, І. М. Гавриленком та В. Ю. Коеном на стоянці розкопано ще 2 житла²⁰. Дослідження пам'ятки продовжила 1994 р. експедиція Полтавського краєзнавчого музею під керівництвом І. М. Гаврилєнка за участю Л. Л. Залізняка. Було розкопано житло № 4 і виявлені залишки житла № 5. З моменту відкриття стоянки розкопано понад 180 м² її площі. Шурфування торфовища поряд з пам'яткою у 1994 р. виявило окремі мезолітичні кремені та кістки тварин на межі торфу та підстиляючого алювіального суглинку на глибині близько 1 м. Це дає надію на плідні розкопки торфяникового шлейфу стоянки у майбутньому.

Пам'ятка займає мис невисокого (до 2 м над поверхню заплави) узвишся правого берега р. Сніпород, за 4 км вище від місця її впадіння в р. Сулу. Підвищення являє собою останець правої тераси р. Сули. Тому складене воно не пісками як більшість заплавних узвиш басейну Сули, а суглинками. Завдяки цьому пам'ятка відзначається прекрасною стратиграфією, гарною збереженістю фауністичних решток, деревного вугілля, мезолітичних жител.

Стратиграфію пам'ятки досліджувала доктор геологічних наук Ж. М. Матвіїшина. Голоценові відклади на площі стоянки мають потужність до 1 м і підстиляються світлими лесоподібними причорноморськими суглинками з вапняковими конкреціями (рис. 3, IV). Вище простежується три головні геологічні шари. З поверхні до глибини 0,35 м лежить темний орний ґрунт, в якому трапляються поодинокі фрагменти кераміки XII ст. Нижче лежить світло-сірий прошарок потужністю 10—15 см з нечисленними фрагментами кераміки доби енеоліту — бронзи (рис. 3, II). З глибини 40—50 см до підстиляючого причорноморського лесу залягає коричнюватий, стовпчастий суглинок потужністю 0,4—0,5 м. Ж. М. Матвіїшина інтерпретує його як важкосуглинний ґрунт, який утворився в листяному лісі в умовах теплої і вологого ранньоголоценового клімату (рис. 3, III).

Мезолітичний шар залягає у верхній третині нижнього, ранньолоценового ґрунту. З цього ж рівня впуснені мезолітичні житла (рис. 3, V, VI). Їхне заповнення має потужність до 30 см і відрізняється від оточуючих суглинків темнішим від вугілля кольором. Інтенсивність останнього поступово збільшується від периферії до центру жител і в придонній частині відкладів.

Центральна частина всіх досліджених на стоянці В'язівок 4а жител являє собою майже чорну від вуглистого попелу овальну пляму діаметром близько 2 м і потужністю до 10 см (рис. 3, VI). Такі темні вуглисті плями на дні центральної частини котлованів жител очевидно утворилися на місці вогнищ.

У плані житла мали неправильно-підокруглу форму і за розмірами розпадалися на дві групи: менші діаметром 3,5—4 м (житла № 1,3) і більші ді-

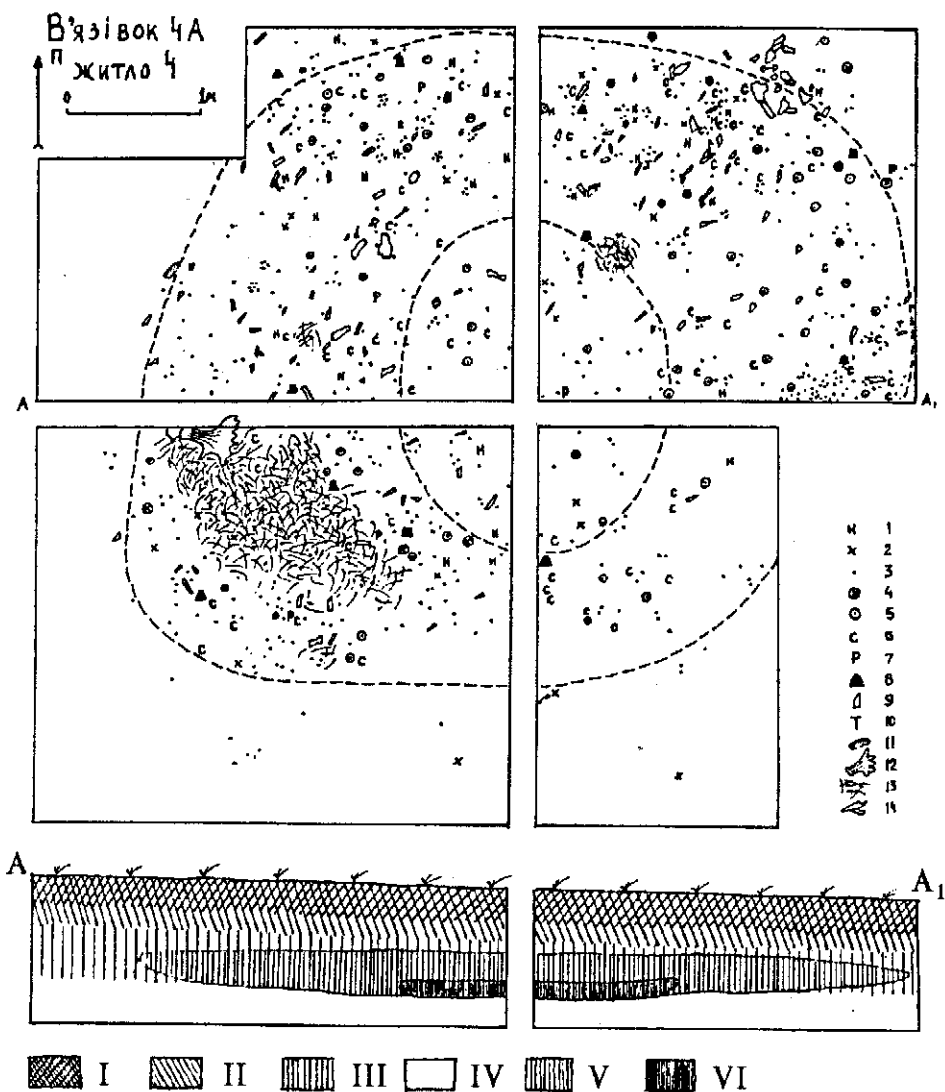

Рис. 3. В'язівок 4а. План і профіль житла № 4. Умовні знаки: 1 — нуклеус, 2 — пластинка, 3 — відщеп, 4 — пластинка з ретушшю, 5 — відщеп з ретушшю, 6 — скребок, 7 — різець, 8 — трапеція, 9 — вістря, 10 — сокира, 11 — камінь, 12 — ріг лося, 13 — кістки риб, 14 — кістки. I — сучасний ґрунт; II — світло-сірий прошарок; III — стовпчастий суглинок нижнього ґрунту; IV — світлий лесовидний суглинок; V — темне заповнення житла; VI — вуглисте заповнення центру житла.

метром 5—5,5 м (житла № 2,4). Швидше за все це були округлі в плані, злегка заглиблені в землю (на 20—30 см), каркасні, конічні конструкції вкриті дерном та шкурами тварин. Заглибленість в землю свідчить про зимовий характер жител. Їхнім етнографічним аналогом є так званий земляний чум мисливців Сибіру, відомий у свєнків під назвою голомо²¹.

Звертає увагу концентрація культурних решток (кісток тварин, крем'яних виробів, вугілля) у житлах. Численні знаряддя на дні заповнення жител свідчать про активну виробничу діяльність в них, що є доказом функціонування селища в холодну пору року. Доказом цього є і численні скребачки, які становлять більшість знарядь колекції. Адже вичиняли лише осінні та зимові шкури, оскільки літні були непридатні для виготовлення одягу. Безсумнівним аргументом на користь функціонування стійбища в холодну пору року є заглибленість підлоги жител у землю. У всіх відомих первісних народів літні житла майже ніколи не заглиблювали в землю.

Доказом існування стоянки взимку є знахідка на дні житла № 4 великого рога лося, виламаного з шматком черепа. Стан рогу свідчить, що тварина була впольована незадовго до моменту відпадиння рогів, що відбувається у січні — лютому. Тобто полювання відбулося на початку зими чи у самому кінці осені.

Вищесказане не означає, що стійбище не могло існувати певний час не тільки взимку, а й у тепліший сезон. Певним доказом цього є велика кількість кісток риб у заповненні жител (щука, коропові). Великі розміри кісток шук наводять на думку, що їх могли бити гарпунами у травні, коли риби піднімаються затопленими повинню заплавами річок вверх по течії на нерест. Цей архаїчний спосіб полювання на рибу властивий ранньомезолітичному мисливсько-рибальському господарству всієї помірної зони Європи від Англії до Уралу²².

Велика насиченість плонії селища знахідками та житлами з однотипним матеріалом свідчить, що стоянка В'язівок 4а сформувалася внаслідок багаторазового повернення в певний сезон на місце минулорічного стійбища одного первісного колективу²³.

Крім кісток риб на стоянці, і перш за все у заповненні жител, знайдені численні фауністичні рештки бобра, благородного оленя, кабана, бика, лося, вовка, лисиці, зайця, коня. Ці тварини є типовими мешканцями прирічкових лісів раннього голоцену. Кістки коня свідчать про значні ділянки степів на вододільних плато. Полювання на диких коней, очевидно, відбувалося на водопоях, коли табуни періодично спускалися зі степових плато.

Слід зазначити, що В. Ю. Коен вважає фауну В'язівка 4а плейстоценовою. Він стверджує, що на стоянці виявлені кістки північного оленя, плейстоценового коня та бізона. Однак, важко уявити собі єдиний фауністичний комплекс чи природні умови, за яких холодолюбиві тундровий олень, плейстоценовий кінь та бізон співіснували б з теплолюбивими бобром, кабаном, благородним оленем, щуками, короповими рибами, кістки яких у великій кількості знайдені в заповненні жител.

Таке співвідношення арктичних та лісових тварин невідоме на жодній зі стоянок кам'яної доби України. Згадані теплолюбиві лісові види виключають можливість функціонування стоянки у пізньольодовиковий період, клімат якого був сухим, різко континентальним і дуже холодним. Нагадаю, що цьому суперечить і висновок авторитетних геологів, що культурний шар стоянки залягає у похованому ґрунті, що формувався у листяному лісі в умовах вологого і досить теплого клімату. Можливо помилка вкралася внаслідок неточного визначення фауни пам'ятки. У такому разі виправити її буде неважко, здійснивши повторний палеозоологічний аналіз фауністичних решток. Так чи інакше вік пам'ятки потребує уточнення шляхом визначення її фауни, радіокарбонного та палеологічного аналізу. До отримання цих результатів категоричні висновки щодо віку зимівниківської культури будуть передчасними. Однак, швидше за все зимівниківська культура зародилася у Дріасі III і розвивалася на початку мезоліту.

Отже, про ранньоголоценовий вік стоянки свідчить як фауна, так і стратиграфія її культурного шару. Лісовий ґрунт з культурними рештками в ньому віднесений геологами до бореального періоду голоцену. Стратиграфія В'язівок 4а досить типова для стратиграфії прирічкових узвиш Полтавщини та Надпоріжжя. Тут голоценові відклади поділяються на три геологічні горизонти. Це верхній і нижній темні ґрунтові шари розділені менш гумусованим світлим прошарком. Останній як правило містить матеріали доби міді — бронзи. Нижній ґрунт більш потужний і гумусований ніж верхній і, судячи за археологічними матеріалами, датується мезолітом — раннім неолітом, тобто раннім голоценом.

Така стратиграфія зокрема простежена на відомій стоянці Ігрені 8 під Дніпропетровськом. Її мезолітичний культурний шар разом з житлами залягав саме в нижньому ґрунті. З верхньої його частини були впушені котловани мезолітичних жител, які отримали численні бореальні дати методом радіовуглецевого аналізу. Як і на Ігрені 8 мезолітичні житла В'язівок 4а впушені з верхньої третини нижнього ранньоголоценового гумусу (рис. 3). Це дає до-

даткові підстави попередньо датувати стоянку початком голоцену. Такому віку пам'ятки відповідає і крем'яний комплекс В'язівок 4а (див. додаток).

Відповідно до зимівниківських культурних традицій колекція кременю стоянки відзначається відщеповістю. Індекс пластинчастості (пластини, їхні уламки, знаряддя на пластинах) не перевищує 10% комплексу крем'яних виробів. Причому більшість пластинок мають неправильну форму і короткі пропорції. Невеликі розміри виробів, як і відщеповість колекції, значною мірою пояснюється неякісною крем'яною сировиною, що у вигляді невеликих гальок очевидно збиралася в ярах високої тераси Сули за кілька кілометрів від стоянки. Цим же, вірогідно, пояснюється майже повна відсутність виразних нуклеусів. Однак дрібні нуклеоподібні уламки та гранично спрацьовані мікронуклеуси для відщепів досить численні в колекції.

Дефіцит крем'яної сировини зумовив високий рівень її утилізації. Тому близько 20% усіх кременів становлять вироби з ретушшю. Однак лише п'ята частина знарядь виготовлена з пластин, всі інші — з відщепів та уламків кременю.

Найчисленніші знаряддя колекції — це скребачки, які становлять близько половини всіх виробів з ретушшю. Переважна більшість виготовлена з невеликих відщепів. Наявна виразна серія мікроскробачок діаметром 1—1,5 см (рис. 4, 1—7). Половина скребачок — вироби неправильної форми на різноманітних відщепах (рис. 4, 27, 31—37). Близько 30% — кінцеві (рис. 4, 7—14) та кінцево-бічні (рис. 4, 4, 38, 41) на пластинчастих відщепах. 20% усіх скребачок — округлі (рис. 4, 15—20) та підокруглі (рис. 4, 21—26) на відщепах. Серед них досить численні вироби високої форми (рис. 4, 15, 16, 22).

Порівняно зі скребачками різців дуже небагато — 3—4%. Усі вони досить аморфні, виготовлені з відщепів. Трапляються кутові (рис. 4, 44), серединні (рис. 4, 45), бічні ретушні (рис. 4, 47) на відщепах. Невиразними серіями представлені аморфні відщепи та неправильні пластини з ретушшю, поодинокі проколки, маленькі, грубі сокири трапецієподібної форми з поперечним сколом по лезу (рис. 4, 48).

Найбільший інтерес для культурно-хронологічних висновків становить мікронабір колекції, який становить до 10% усіх виробів з ретушшю. Серед мікролітів переважають грубі, досить великі, високі трапеції виготовлені з відщепів. Груба, крута, обрубуюча ретуш наносилась на боки трапецій як зі спинки, так і з черевця. Більшість трапецій має асиметричну форму і дещо увігнуті бічні сторони (рис. 5, 1, 2, 13—18, 22). Більш-менш симетричну форму має четверта частина трапецій (рис. 5, 3—6, 31—33). У частини трапецієподібних мікролітів бічна ретуш сходиться на вершині, перетворюючи трапецію в трикутник (рис. 5, 20, 21, 29, 39).

Невеликою, але стійкою серією представлені пластинчасті відщепи зі скошеним крутою ретушшю кінцем (рис. 5, 10—12), які вірогідно являють собою заготовки або напівфабрикати трапецій.

На особливу увагу заслуговують обушкові ножі та їхні уламки з прямою або вигнутою спинкою. Їх виготовляли з великих, масивних пластин, круто ретушуючи один довгий край. Часто протилежний край загострювали дрібною ретушшю (рис. 5, 35). Слід зазначити, що ці вироби належать до культуровизначальних для пісочнорівської, ієнівської, греської культур. Не випадково вони знайдені саме на північних замівниківських пам'ятках (Загай I, В'язівок 4а, Сурський V) і відсутні на півдні (Зимівники 2,3, Сабівка).

Найближчі аналогії матеріалом В'язівок 4а маємо серед виробів стоянки Загай I, розташованій за 100 км на захід від с. В'язівок у гирлі р. Трубіж під Переяславлем. Крем'яний комплекс Загай I відрізняється від колекції В'язівок 4а хіба що дещо меншою асиметрією трапецій та виразною серією симетричних та асиметричних сегментів. Ці особливості, а також численні різці на грубих, палеолітичних пластинах очевидно свідчать про дещо старший вік стоянки Загай I порівняно з В'язівком 4а. Привертає увагу певна подібність асиметричних трапецій останньої саме з пізнішими стоянками пісочнорівської культури басейну Десни, де в чому нагадуючи мікронабір пам'яток типу Студенок²⁴.

Як і в зимівниківських комплексах серед матеріалів пісочнорівської куль-

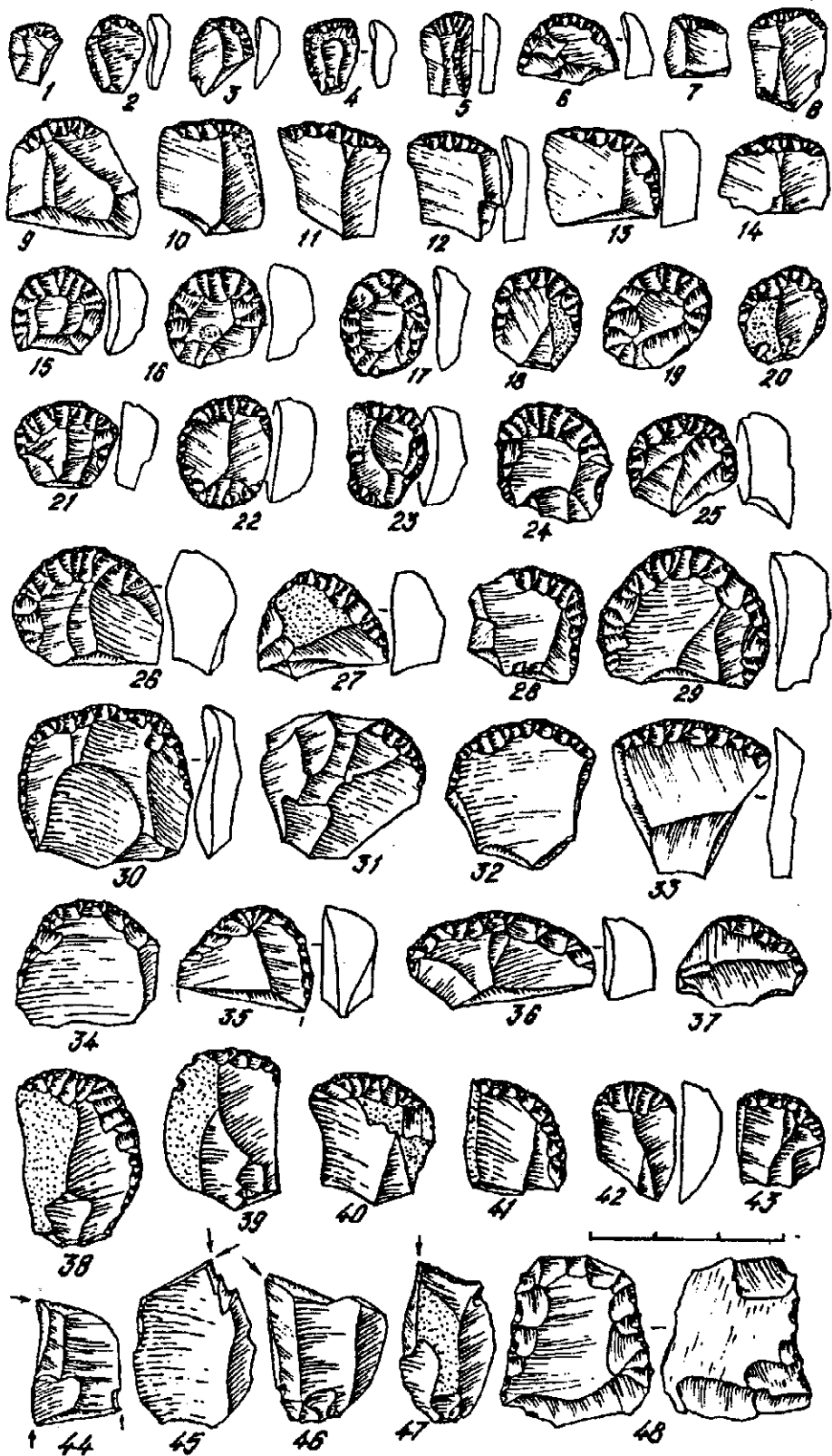

Рис. 4. В'язівок 4а. Крем'яні скребачки (1—43), різці (44—47) та сокира (48).

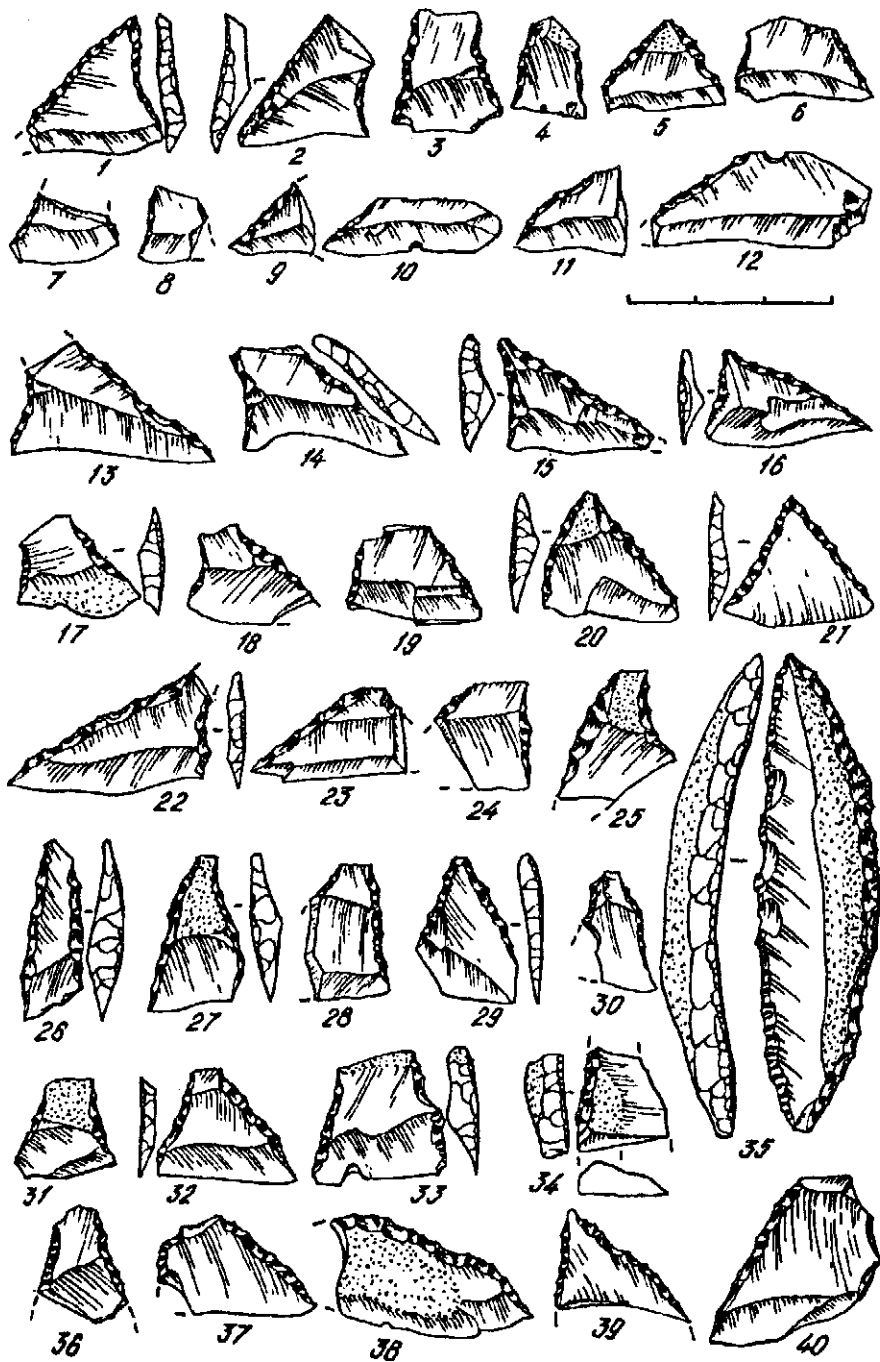

Рис. 5. В'язівок 4а. Крем'яні мікроліти та їхні уламки.

тури панус груба, відщепова техніка обробки кременю, поширені подібні од-но-, рідше двоплощинні нуклеуси для пластинчастих відщепів. В аналогічній псевдомікрорізьцевій техніці, за допомогою грубого ретушування виготовлені трапеції. Більшість з них мають високі пропорції і увігнуті боки. Серіями представлені грубі пластини зі скошеним кінцем. Типи скребачок та різців стоянок Зимівники 2, 3, Сабівка та Пісочний Рів майже однакові. На цих пам'ятках поширені однакові типи сокир (рис. 2, 1—20).

Специфіка крем'яного інвентаря пісочнівської культури полягає перш

за все у наявності знарядь постаренсбурзьких типів: черешкові аренсбурзькі наконечники, алтинівські вістря, переважання асиметричних мікролітів над симетричними. На відміну від ранніх зимівниківських пам'яток різці в Пісочному Рові досить нечисленні.

Своєрідність крем'яного комплексу пісочнорівських пам'яток пояснюється належністю культури до постаренсбурзької спільноти мезоліту Європи²⁵. Найкраще постаренсбурзька специфіка пісочнорівської культури виявляється у північних регіонах її поширення — на Верхньому Дніпрі та Верхній Волзі. Тут майже відсутні симетричні трапеції, що становлять культурну своєрідність зимівниківських пам'яток і найпоширеніші серед виробів найпівденніших степових стоянок культури (Зимівники 2, 3, Сабівка, Сурський V).

Кордон між пісочнорівською та зимівниківською культурами швидше за все проходив по південній межі лісової зони, що на Лівобережжі Дніпра збігався з південно-східним кордоном Поліської низовини. Отже, згадані культури межували по вододілу Десни і Сули.

Деснянський локальний варіант пісочнорівської культури відрізняється від тренського та існівського перш за все наявністю серед виробів південних рис, характерних для зимівниківських пам'яток. На деснянських стоянках Пісочний Рів, Гридасово, Ком'ягіно найчисленнішим типом мікролітів є трапеції, в тому числі, симетричні. Своєрідність найпівнічнішого комплексу зимівниківської культури зі стоянки В'язівок 4а полягає у наявності в ньому виразних пісочнорівських рис — асиметричність трапецій та трикутників. Тобто, згадані культури розвивалися в умовах взаємовпливів, що особливо виявилось в їх контактній зоні. Цьому сприяв зв'язок басейнів Десни та Сули долиною річки Удай — правого притоку Сули.

Отже, Пісочний Рів та Зимівники — дві споріднені культури, які однак настільки різняться між собою, що не можуть вважатися єдиним культурним явищем. Крем'яний комплекс першої можна розглядати як органічне поєднання постаренсбурзьких та зимівниківських традицій. Враховуючи домінуючий напрям міграцій населення на межі палеоліту та мезоліту, генезу пісочнорівської культури можна було б пояснити просуванням на межі плейстоцену та голоцену зимівниківської людності на північ до середовища носіїв традицій Східного Аренсбургу або красносільської культури.

Однак з цим не узгоджується хронологія найдавніших пам'яток обох культур, які з'являються приблизно в один час. Багато культуровизначальних рис ранньомезолітичних зимівниківських стоянок (техніка первинної обробки кременю, типи нуклеусів, різців, скребачок) характерні для фінально-палеолітичної красносільської культури Полісся. А якщо на півночі вони з'явилися раніше ніж на півдні, то немає суттєвих підстав наполягати на генезі пісочнорівської культури на зимівниківській основі. Більше того, не виключені красносільські впливи з Полісся на формування зимівниківської культури Східної України на грані палеоліту та мезоліту. Адже красносільська культура поширилась в басейнах Західного Бугу, Німану, Прип'яті та Верхнього Дніпра ще в Алереді чи Дріасі III. На Десні згадані особливості обробки кременю є характерною рисою стоянок гирла р. Смячка, що функціонували не пізніше Дріасу III²⁶.

Таким чином, значна частина спільних для пісочнорівських і зимівниківських пам'яток особливостей обробки кременю, які надають їм культурної своєрідності, на півночі поширилися раніше ніж на півдні. Тобто, маємо достатньо підстав припускати північні впливи на формування зимівниківської культури.

Сучасний стан джерел дає підстави виділяти в межах ранньомезолітичної зимівниківської культури Лівобережної України два типи пам'яток. Більш ранні типу Сабівка (Зимівники 2, 3, Сабівка, Сурський V), очевидно датуються Дріасом III та Пребореалом і були поширені на півдні території культури — на межі лісостепу та степу. Північніше досліджені пам'ятки типу В'язівок 4а, які датуються найімовірніше за все початком голоцену і за типологією виробів наближаються до стоянок пісочнорівської культури басейну Десни.

Отже, значною мірою споріднені і синхронні пісочнорівська і зимівниківська культури розвивалися в першій половині мезоліту по сусідству в умовах

тісних взаємодій. Хто з них мав більший вплив на сусіда покажуть майбутні дослідження.

Подібні зимівниківським пам'ятки були досить поширені у ранньому мезоліті в лісостепях між Дніпром та Середньою Волгою. Близьким аналогом зимівниківської культури є усть-камська культура Середнього Поволжя (стоянки Тетюська III, Семенівська IV, Косяківська)²⁷. Їхній крем'яний інвентар дуже близький до зимівниківського та пісочнорівського і відрізняється від першого меншою кількістю трапецій та вирозними серіями обушкових ножів. Усть-камська культура генетично пов'язується з місцевим фінальним палеолітом і розвивається у ранньому мезоліті²⁸.

Обушкові ножі сегментоподібної форми давали підстави припускати участь східного варіанту культурної області Федермесер у генезі пісочнорівської культури²⁹. Схоже, що подібність крем'яних виробів пісочнорівської, зимівниківської та усть-камської культур пояснюються їхньою генезою за участю спільної фінальнопалеолітичної основи, а саме пам'яток типу Боршево II з сегментоподібними вістрями. У північній зоні поширення останніх внаслідок просування сюди з заходу красносільського населення сформувалася пісочнорівська культура з черешковими наконечниками на пластинах і асиметричними мікролітами. У вільних від красносільських впливів південних регіонах лісостепу сформувалися зимівниківська та усть-камська культури без вищезгаданих форм.

У середині мезоліту зимівниківська культура можливо взяла участь у формуванні донецької пізньомезолітичної культури. Звичайно, якщо великі симетричні трапеції з увігнутими бічними сторонами не є механічною домішкою серед виробів деяких донецьких пам'яток (хутір Шевченко, Пелагіївка III, Петрівська 4, 4а, 10, 28, Пришиб, Дробішське I та ін.).

Додаток

Крем'яний інвентар житла № 4 стоянки В'язівка 4а

Нуклеуси	одноплосинні, неправильної форми	8
	двоплосинні	6
Нуклеуси аморфні та нуклеподібні уламки		17
Платівки		38
Невизначені уламки виробів з ретушшю		30
Відщепи, уламки, лусочки кременю		420
Знаряддя з ретушшю		
Трапеції	високі, асиметричні	4
	симетричні	1
	середньовисокі, асиметричні	2
Трикутники	асиметричні	1
	симетричні	1
Косі вістря		4
Уламок обушкового ножа		1
Скребачки на підщепах кінцеві		13
	кінцево-бічні	7
	округлі	6
	підокруглі	7
	неправильної форми	30
Різці на відщепах	кутові	3
	серединні	2
	бічні, ретушні	1
Скобелі		8
Проколки		1
Сокири трапецієподібні з відщепів		2
Платівки з нерегулярною ретушшю		12
Відщепи з ретушшю		20
Усього кременю		645
в т.ч. знарядь з ретушшю		126

Примітки

¹ Нужный Д. Ю. О сложении мезолита в Днепровском Надпорожье // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья.— К., 1986.

² Горелик А. Ф. Исследования мезолитических комплексов стоянки Зимовники I Северо-Западного Приазовья // СА.— 1984.— № 2.— С. 115—133.

³ Горелик А. Ф., Манько В. И. Предварительные итоги раскопок мезолитической стоянки Сабовка в Северо-Восточном Приазовье // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья.— Тез. докл.— Херсон, 1990.— С. 29, 30.

⁴ Гавриленко И. Н., Коен В. Ю. Некоторые результаты раскопок 1988 г. мезолитического поселения Вязовок на Полтавщине // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины.— Полтава, 1989.— С. 22—26; Коен В. Ю. Финальный палеолит горного Крыма.— Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— К., 1991.— 21 с.; Коен В. Ю. Некоторые новые данные о культурно-историческом процессе в Азово-Черноморском регионе в X—XI тыс. до н. э. // РА.— 1992.— № 2.— С. 5—19; Неприна В. И., Супруненко А. В., Гавриленко И. Н. Жилища на мезолитической стоянке Посулья Вязовок 4а // РА.— 1992.— № 2.— С. 136—146.

⁵ Горелик А. Ф. Мезолит Северо-Восточного Причерноморья // Материалы каменного века на территории Украины.— К., 1984.— С. 4—23.

⁶ Нужный Д. Ю. О своеобразии памятников кукурскской культурной традиции в Днепровском Надпорожье // Каменный век: памятники, методика, проблемы.— К., 1989.— С. 145—154; Нужный Д. Ю. Развитие микролитичної техніки в кам'яному віці.— К., 1992.— С. 33.

⁷ Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра.— Херсон, 1991.— С. 143.

⁸ Савчук А. П. Новые мезолитические памятники в Среднем Поднепровье // СА.— 1975.— № 4.

⁹ Горелик А. Ф. Исследования...— С. 115—133; Горелик А. Ф. Мезолит бассейна...— С. 4—23; Горелик А. Ф. Новые мезолитические памятники с янцславичскими вкладышевыми элементами на Северском Донце // СА.— 1987.— № 3.— С. 146—160.

¹⁰ Горелик А. Ф., Манько В. И. Указ. соч.— С. 30.

¹¹ Зализняк Л. Л. Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины.— К., 1986.— С. 124; Зализняк Л. Л. Население Полесья в мезолите.— К., 1991.— С. 46.

¹² Зализняк Л. Л. Красносельская и песочноровская культура Полесья // Час, помники, люди.— Тез. конф.— Минск, 1993.— С. 47—50.

¹³ Нужный Д. Ю. О сложении...— С. 29—36.

¹⁴ Гавриленко И. Н., Коен В. Ю. Некоторые результаты...

¹⁵ Коен В. Ю. Финальный палеолит...— С. 6, 7; Коен В. Ю. Некоторые новые...

¹⁶ Горелик А. Ф. Исследования...— С. 115—133; Горелик А. Ф., Манько В. И. Указ. соч.— С. 29.

¹⁷ Горелик А. Ф. Мезолит бассейна...— С. 14.

¹⁸ Савчук А. П. Нові мезолітичні стоянки в Київському Подніпров'ї // Археологія.— 1974.— № 13; Савчук А. П. Новые мезолитические памятники...

¹⁹ Неприна В. И., Супруненко А. В., Гавриленко И. Н. Жилище...

²⁰ Коен В. Ю. Некоторые новые данные...— С. 5—19.

²¹ Зализняк Л. Л. Население...— С. 89, 120.

²² Там же.— С. 111.

²³ Зализняк Л. Л. Закономірності в розміщенні стоянок кам'яного віку // Археологія.— 1989.— № 2.

²⁴ Зализняк Л. Л. Население...— С. 47.

²⁵ Там же.— С. 48.

²⁶ Зализняк Л. Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита.— К., 1939.— С. 12—20; Зализняк Л. Л. Красносельская...

²⁷ Косменко М. Г. Основные этапы развития мезолитической культуры в Среднем Поволжье // СА.— 1972.— № 3; Косменко М. Г. Мезолит Среднего Поволжья // КСИА.— 1977.— 149.— С. 94—100; Мезолит СССР.— М., 1989.— С. 87, 88.

²⁸ Косменко М. Г. Мезолит...— С. 87.

²⁹ Зализняк Л. Л. Деснянська мезолітична культура // Археологія.— 1984.— № 46.

Л. Л. Зализняк, И. М. Гавриленко

ЗИМОВНИКОВСКАЯ МЕЗОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена описанию нового культурного единства каменного века Украины, получившего название зимовниковская культура. Свыше десятка зимовниковских памятников открыто в лесостепном Левобережье Днепра и бассейне Северского

Донца. Характеристика кремневого інвентаря, хозяйства, обряда життя населення зимовниковської культури дається на основі матеріалів дослідження стоянки Вязовок 4а, котра досліджувалась під Лубнами. На широкому фоні східно-європейського мезоліта розглядаються проблеми періодизації і хронології культури. Автори прийшли до висновку про їх родство з песочноровськими стоянками басейна Десни, а також усть-камської культури Середнього Поволж'я. Вероятно, зародившись в Дриасі III, культура розвивалась в ранньому голоцені.

L. L. Zaliznyak, I. M. Gavrilenko

ZIMOVNIKI MESOLITHIC CULTURE OF LEFT-BANK UKRAINE

The new culture of the stone age of Ukraine named the Zimovniki culture is described. Over a dozen of Zimovniki relics is excavated in the forest-steppe left-bank area of the Dnieper and in the Basin of the Seversky Donets. Flint stocks, utensils, mode of life of the population in the period of the Zimovniki culture are characterized on the basis of findings from settlement Vyazovok-4a excavated near the town of Lubny. Problems of periodization and chronology of the culture are described on the background of the east-European mesolithic age. The authors came to the conclusion on their affinity with Pesochnorovian sites of the Desna river basin and with Ust-Kama culture of the mid-Volga banks. Apparently, the culture being arisen in Drias III continued developing in early Holocene.

Одержано 25.09.93

МОДЕЛІ ЖИТЕЛ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

С. О. Гусєв

Стаття присвячена характеристиці моделей споруд трипільської культури. Описано локально-територіальні особливості моделей, розроблено їх типологічну класифікацію. Розглянуто питання інтерпретації моделей жител Трипілья.

Моделі жител трипільської культури традиційно викликають особливий інтерес у археологів, оскільки вони є одним з найдостовірніших джерел для вивчення трипільського домобудівництва, розкривають грані духовності енеолітичного населення, його світобачення, ідеологічні уявлення, зв'язки і відбивають загальний рівень розвитку суспільства.

Найдавніші моделі споруд походять з Близького Сходу і датуються IV тис. до н. е.¹ Саме звідти, як вважають деякі дослідники², ідея зображення житла в мініатюрі проникла до Балкано-Дунайського регіону, де знахідки змодельованих будов відомі в неолітичних культурах Південно-Східної Європи (Боян³, Кьорьош⁴, Гумельниця⁵, Градешніца⁶, Лендель⁷ та ін.). Трапляються вони і в інших частинах земної кулі, переважно у народів, які стояли на тому ж рівні розвитку, що й ранні землероби Старого Світу (Індонезія⁸, Месоамерика⁹).

Моделювання жител, таким чином, є стадіальним явищем, характерним для суспільства з ранніми формами відтворюючого господарства, спеціалізованих, у першу чергу, на землеробстві, оскільки вирощування культурних рослин з тривалим вегетативним циклом вимагало осілого способу життя в стаціонарних спорудах — прототипах моделей.

За столітню історію дослідження Трипілья виявлено близько 60